

1848 hagyománya

Született 1946-ban, Sopronban. Az ELTE történelem-filozófia szakán szerzett diplomát 1969-ben. 1980-ban kandidátusi, 1997-ben akadémiai doktori disszertációját védte meg. Jelenleg az ELTE-n egyetemi tanár. Kutatási területe a 19. századi magyar eszme-, politika-, és társadalomtörténet. Legutóbbi írását 1991. 12. számunkban közöltük.

Nem nehéz észrevenni, milyen mélyen gyökerezik a magyar hagyományban 1848-49 emléke. Elég, ha egy falun megyünk keresztül: a főutcát a legtöbb helyen Kossuth utcának hívják. S ha egy város főterére jutunk, a leggyakoribb elnevezés, amellyel találkozunk: Széchenyi tér.

Közismert, hogy hány fontos és rangos intézmény viseli az 1848-as kormány minisztereinek nevét. A bankjegyeken és pénzérméken is az ő arcmásaikkal találkozhatunk. Sőt a pénzegység megjelölése, a forint, éppúgy ebből az időből származik, mint a katonák honvéd (és a hadsereg honvédség) elnevezése. A közbeszéd is kiemeli 1848 fontosságát, mérföldkő jellegét, hiszen, ha valaki állhatatos egy vitában, azt mondjuk róla: nem enged a negyvennyolcból. A régi magyar iskolai geometriai könyvekben biztos többit lehetett olvasni a tetrakontraoktáedréről, erről a negyvennyolc egyenlő oldalú térbeli idomról, mint másutt. Persze, ma már óvatosabbak vagyunk az általánosításokkal. Rögtön felébred a szemlélődőben a gyanú: tényleg a spontán népi emlékezet őrizte meg és kényszerítette ki 1848 emlékének ébrentartását, intézményesülését és kultuszát, vagy főként a hivatalosság erőltette, netán tartja életben azt? Maga a nagybetűs Élet rendezte el az utcanevek és főterek ilyen rangsorrendjét — avagy csupán elrendelték azt?

A magyar 1848-as hagyományt a néprajzkutatók — elsősorban a századik évforduló alkalmával, 1948 táján — tudományos alapossággal kutatták. Megállapították, hogy ez a tradíció túlnyomórészt spontán született. Az 1848-ról, Kossuthról szóló dalok bizonyonnyal a népnél keletkeztek, s nem műdalként szivárogtak le oda, s váltak népszerűekké. Olyan népi hímzéseket sikerült találni, amelyeknek motívumai az 1848-as Kossuth-bankók nyomásának vonalmentáit követik. Az 1848-as kultusz tartalmi elemei közül azt is sikerült feltájni, hogy túlnyomórészt nem a függetlenség-alkotmányosság, nem a szabadságharc, hanem a jobbágyfelszabadítás tényének a mindennapokat tartósan átforgató eseményére vezethető vissza. Kossuth elsősorban mint jobbágyfelszabadító élt a nép emlékezetében, s az emigráns Kossuthhoz is a további évtizedek során elsősorban a társadalmi változások reményei kapcsolódtak.¹

Mindez nem jelenti azt, hogy 1848 hagyományát „központilag”, „felülről” ne ápolták volna. Ha „központi” és „felső” szinten nem az államhatalmat értjük — állami szinten a kultusz ápolásáról még 1867 után is csak részlegesen beszélhetünk —, hanem a felső társadalmi rétegekről, a központi médiának az elitcsoportok meghatározta üzeneteiről, akkor egyértelműen megállapíthatjuk, hogy 1848 emlékét valamennyi vagy csaknem valamennyi társadalmi réteg gondozta, vállalta, közvetítette mások felé. 1848 elismertsége, ebből fakadó kultusza nem kötődött egyetlen vagy egy-két társadalmi csoporthoz. Konzer-

¹A forradalom korabeli népdalok keletkezéstörténetének bibliográfiai adatai: *A magyar néprajztudomány bibliográfiája 1850-1870.* (Szerk.: Sándor István) Bp. 1977. 778-780.
Az események folklorizálódásának további irodalma: Sztripszky Hiador: *Kossuth Lajos az ukrán nép költészetében*, Bp. 1907; *A szabadságharc népköltészete* (Szerk.: Dégh Linda), Bp. 1952; Ortutay Gyula: *Kossuth Lajos a magyar nép hagyományaiban*, Ethnographia, 1952; „...Leborulok a nemzet nagysága előtt”. *A Kossuth-hagyaték* (Szerk.: Kőrömczy Katalin), 1994, Bp.

²Az egyetlen tanulmány, amely az általunk vizsgált kérdéskörrel foglalkozik: Hanák Péter: 1848: *Bedeutung für das ungarische Nationalbewußtsein*. In: Hanák Péter: *Ungarn in der Donaumonarchie*, 1987, Wien, 40-50. A megemlékezések története: Geró András: *Március 15. Fejezetek a nemzeti szabadságünnep hányatott történetéből*, In:

Uő.: *Magyar polgárosodás*, 1993, Bp, 397-415.; Gyamati György: *Március hatalma — a hatalom márciusa. Fejezetek március 15. ünnepséinek történetéből*, 1998, Bp.; az 1948-as centenáriumi ünnepségek sajtóanyagának forráskiadványa: *Az államosított forradalom, 1848 centenáriuma*, (S. a. r.: Geró András), 1998, Bp.

³Az 1848-as emlékművek eltávolítására, cseréjére is csak a legritkább esetben került sor. Egy fontos kivétel: az említett, parlament előtti Kossuth-szoboré, amelyet eredetileg 1927-ben állítottak, és amelyet — „pesszimizmusa” okán — 1952-ben kicseréltek. Az eredeti emlékmű jelenleg szétszedett formában Dombóvárott látható. Ádámty József: *A világ Kossuth-szobrai*, 1972, Bp.

vatívak és avantgardisták, jobboldali radikálisok és kommunisták nem annyira támadták, mint inkább elfogadták, hagyományaik közé iktatták 1848 emlékét. (Kivételt talán csak a magyarországi szociáldemokrácia képezett, amely első évtizedeiben 1848-hoz fanyalgó elutasítással viszonyult.) A sokoldalú hagyomány nem azt jelentette, hogy tisztelgők állnak egy oltár előtt. Viták, sőt vádaskodások keresztüztében állott 1848, és ez tette igazán elevenné emlékét. Az 1848-49-es politikai és katonai vezetés hibáiról, tévedéseiről, tévesztéseiről soha meg nem szűnt a disputa, sőt 1848 szereplői újra és újra aktualizálódtak, egy-egy kortársi vita résztvevőivé, szimbolikus alakjaivá lettek — de a viták egyetlen magyar résztvevője sem vonta kétségbe az 1848-as átalakulás jelentőségét, a küzdelem értelmét, a szabadságharc vállalásának elkerülhetetlenségét. A „deheroizáló” megközelítés ugyan sem hatalmi, sem közmegegyezési értelemben nem számított tabunak, de azt azért senki sem állította, hogy mondjuk a vereség dacára a magyarság 1848-as vállalkozása értelmetlen lett volna.²

Ez a sajátos „össz nemzeti” attitűd felettébb különös, hiszen egyáltalán nem jellemző a magyar közgondolkodásra. Még különösebb, ha azt is regisztráljuk, hogy az 1848-ról alkotott nézeteket nem valamely közös ellenségkép sodorja együvé. 1848-49-ből ugyanis nem hagyományozódott egyértelmű, egynemű ellenségkép. Ha az akkori „ellenség” felől érdeklődnénk egy közvéleménykutatás során, bizonytalannal bizonytalan válaszokat kapnánk; talán éppen azért, mert sok volt az ellenség: horvátok, osztrákok, oroszok, nemzetiségiek; azután a „kamarilla”, „Bécs”, a magyar „ellenforradalmi erők” és így tovább. Jellasics vagy Windischgrätz neve ugyan ma is ellenségképzetet idéz fel, de nem úgy, mint minden baj, végromlás egyedüli okozói. Jellasics 1867-ben lovasszobrot kapott Zágrában, amelyet az akkori magyar kormány és a közvélemény tudomásul vett, bár a bán — tudjuk — kardjával Magyarország felé mutatott. Tito marsall 1947-ben, Magyarországnak szánt gesztusként, eltávolíttatta a szobrot. Az új horvát állam visszaállította, igaz, a lovas kardjával most már nem Magyarország, hanem a szerb Krajina felé mutat. (Ilyen jellegű „irányváltásai” a magyar 1848-as emlékműveknek nincsenek, mert szimbolikusan sem jelölnek ellenséget.)³

De miért is áll ilyen állhatatosan minden magyar történelmi hagyomány középpontjában 1848-49? Ha körülnézünk Európában, azt láthatjuk, hogy leginkább még az olasz és a román nemzeti hagyomány őrzi azt, a többi nemzetnél, ha nem is halvány az emlék, de nincs a középpontban. (De még az olasz népnyelvben is a „negyvennyolc” szó önmagában kavardást, összevisszaságot jelent...) A választ részint a magyar 1848 tényleges történelmi jelentőségében, részint a hagyomány kialakulásában találhatjuk meg. Az 1848-as forradalom Magyarországon — a többi országtól eltérően — rendkívül mélyreható és igen nagy jelentőségű (pozitív) változásokat hozott, amelyek minden társadalmi csoport számára érezhetőek, érzékelhetőek, mert megélték voltak.

A békés forradalom

Az 1848. március 15-i forradalom Pest-Budán — s ez is magyar sajátosság — vér nélkül győzött. (Ez is hozzájárult ahhoz, hogy nem jött létre ellenségkép!) Persze mindezt kis történelmi kitekintéssel úgy is meg lehet fogalmazni, hogy érthető, ha így alakult, hiszen a bécsiek, a maguk március 13-i véres forradalmával a magyarok számára is kikaparták a gesztenyét... Csakhogy Pest-Budán amellet, hogy véres összeütközések sem történtek, még anarchisztikus jelenetekre, gyárak, vámhivatalok, őrségek lerombolására sem került sor. Nemcsak a véres, hanem egyáltalán az erőszakos jelene-tek hiányoztak! A Bécs, Berlin, Milánó forradalmihoz képest mutatkozó különbség oka nem a pesti nép jámborságában, hanem a társadalmi helyzet különbségében keresendő. Pesten és környékén (az óbudai hajógyárat, egy-két malmot nem számítva) még nem voltak gyárak — gyári rombolásokra nem kerülhetett sor, a gyár nem jelent meg, mint „ellenség”. Az óriási méretű, csaknem minden felnőtt férfi lakost megmozgató felvonulások, tüntetések után a magyar főváros izgatott, de kicsapongásoktól mentes maradt.⁴ Köztudott, hogy ugyanezen a napon, március 15-én indult el az ugyancsak békés (bár izgatott) Pozsony városából az a gőzhajó, amely az országgyűlés küldöttségét és az országgyűlés forradalmi kívánságait vitte Bécsbe. Bécs és Pest forradalmi, az országgyűlés határozottan fogalmazott kívánságai megtették a magukét: erőszakos lépések nélkül, a legitimáció elvének sérelme nélkül sikerült az áttörés (amelyet március 17-én Batthány miniszterelnöki kinevezése inkább csak szimbolizált, semmint realizált), majd néhány hét lázas, tevékeny, de erőszakos jelenetekről mentes országgyűlési vitája nyomán sikerült megfogalmazni, majd a királlyal is elfogadtatni a nevezetes áprilisi törvényeket. Az átalakulás menete nemcsak békés, hanem kétségbevonhatatlanul törvényes volt.⁵ Deák István teljes joggal adta a magyar forradalomról szóló kitűnő összefoglalásának előbb angolul, majd magyarul és németül a törvényes forradalom címet.⁶ Az átalakulásnak ez a korabeli Európában egyedülálló gyors, sikeres, törvényes menete nemcsak a siker képzetét társította utóbb teljes joggal 1848-hoz (amely siker másik, döntő oka — a pillanatnyi helyzet zseniális kihasználása mellett — a reformkori felkészülésben rejlik), hanem egykorúan biztosította a konzervatív erők államhatalom iránti lojalitását. A bevégzett tényeken, az átalakulás mielőbbi rögzítésén alapuló politika egykorúan olyan jelzést is adott, hogy a forradalom győzelmesen véget ért. (A siker kivívói persze jól tudták, hogy — Kossuth szavaival — „nem minden ez, csak alapja további fejlődésünknek”.) Franciaország, Németország, avagy olyan országok, mint Poroszország, Csehország még sokáig, egészen a nyár kezdetéig, azzal foglalatostkodtak, hogy alkotmányozó gyűléseket hívjanak egybe, amelyek, ha összejöttek (Csehországban még egy parlament egybehívása sem sikerült), a nyár derekán kezdhettek csak hozzá a hosszasan ígérkező alkotmányozó munkához. Magyarországon ekkor már, 1848 áprilisa óta, készen állott az új alkot-

⁴Spira György: *A nagy nap*, In: *Petőfi és kora*, (Szerk. Lukácsy Sándor — Varga János, 1970, Bp.

⁵Az 1848-diki pozsonyi törvénycikk az udvar előtt, (S. a. r.: Károlyi Árpád), 1936, Bp.

⁶Deák István: *The Lawful Revolution. Luis Kossuth and the Hungarians 1848-1849*. New York, 1979. Uő.: *Kossuth Lajos és a magyarok 1848-1849-ben*, 1980, Bp. Uő.: *Die rechtmäßige Revolution. Lajos Kossuth und die Ungarn 1848-1849*, 1989, Wien.

mány erős váza. A Batthyány-kormánynak legitim működési bá- zisa volt (nem számított „ideiglenes kormánynak”), s a nyár so- rán már össze lehetett hívni a törvényhozó gyűlést, hiszen alkot- mányozásra már nem, csak továbbfejlesztésre, további működté- tésre volt szükség. Társadalmi téren pedig a jobbágyfelszabadítás bevezetett tényvé vált, még akkor is, ha a felszabadítás aktusa megoldatlan további kérdések és igények egész sorát hozta is a felszínre. Úgy tűnik, hogy az akkori magyar politikai elit körei, a konzervatívok éppúgy, mint a liberálisok, nagyjában-egészében, főként pedig európai összehasonlításban, elégedettek voltak az át- alakulás adott formájával, menetével. A konzervatívok ugyan bé- kétlenkedtek a jobbágyfelszabadítás radikalizmusát vagy a vá- lasztójog kiterjesztésének mértékét illetően; a liberálisok viszont kárhóztatták a zsidóemancipáció elhalasztását, vagy bővítették volna a választójogot — de későbbi politikai küzdelmek minderről parla- mentáris keretek között dönthettek. Maga a Batthyány-kormány, személyi összetételével és működésével ezt a helyzetet képezte le. Nemcsak Kossuth tartozott hozzá (pénzügyminiszterként), hanem a birodalmi kapcsolatok fenntartását szíven viselő Eötvös, a jogállami- ság elvét mintegy megtestesítő Deák, a liberálisok és konzervatívok között ekkor már a felúton található Széchenyi — de nem feledhe- tjük, hogy Magyarország leggazdagabb és legmagasabb rangú em- bere, Esterházy Pál herceg (hosszú ideig a monarchia londoni köve- te) ugyancsak tagja volt.⁷ És ez a kormány, amelyet mai szóval koa- líciós kormánynak nevezhetnénk, egészen szeptemberig hatalmon tudott maradni — ilyen hosszú hivatali időt egyetlen forradalmi kormány sem tudott kitölteni a korabeli Európában.⁸ Anélkül, hogy a további, magyar államjogi szempontból kétségbevonhatatlanul leg- itím eseményeket és változásokat ismertetnénk, talán az eddigiek- ből is érthető, hogy a politikai élet résztvevői számára 1848, a forra- dalom, sokkal inkább sikernek, semmint vereségnek számított, és 1848-ról alkotott képüket így is hagyományozták tovább.

Fordítsuk most figyelmünket az alsó, a politikával közvetlenül már nem foglalkozó néprétegekre. Miként lett az ő számukra 1848 a nemzet újjászületésének nagy esztendeje? A politikai, alkotmányos változások, a birodalomban elért önállóság, a perszonális unió kiví- vása mindennapi életüket bizonyára csak kevéssé befolyásolta. (Bár a választójog kiterjesztése a politikai mentalitás, az állam iránti loja- litás szempontjából aligha alábecsülhető jelentőségű.) Azonban az áprilisi törvények egyik legfontosabbika, az azonnali, kötelező, állam általi kármentesítéssel végrehajtott jobbágyfelszabadítás az összla- kosság mintegy nyolcvan százalékát érintette, s az azonnali kihirde- tés, érvénybe léptetés a vidéki lakosságnak nemcsak gazdasági, ha- nem érzelmi értelemben is nagy, közös élményévé vált.⁹ A forrada- lom a jobbágyfelszabadítás szempontjából egyszersmind társadalmi forradalom is volt, éppúgy, mint a franciaországi 1789-es — és ellen-

⁷ Urbán Aladár: *Batthyány Lajos miniszterelnöksége*, 1986, Bp. 63.

⁸ Hajnal István: *A Batthyány-kormány külpolitikája*, 1987, Bp. 90.

⁹ Varga János: *A jobbágyfelszabadítás kivívása 1848-ban*, 1971, Bp. 339.
Uő.: *A forradalom és a parasztság*, In: *A negyvenyolcas forradalom kérdései* (Szerk.: Spira György és Szűcs Jenő) 1976, Bp. 79-95.

A jobbágyfelszabadítás mint kollektív élmény

tétben az 1848-as ausztriai eseményekkel, ahol a jobbágyfelszabadítást csak vonakodva, szeptember 7-én iktatták törvénybe.

A jobbágyfelszabadítás történetéről, menetéről érdekes és értékes tudósítások maradtak ránk. Az események villámcsapásszerűen érték a falusi lakosságot. Hivatalosan a megyék által kiküldött delegációk hirdették ki és magyarították el a jobbágyfelszabadítást a falvakban. De a hírek már ezt megelőzően, a döntésekkel egyidőben elterjedtek. Az egyik faluban például, ahol a parasztok éppen urasági robotban voltak, félreverték a harangot, hogy riasszák a kint dolgozókat. Mindenki rohant haza, azt gondolván, hogy a falu ég. Ott hallották meg aztán a nagy hírt és a harangozás okát: egyetlen percig se maradjanak robotosok. Másutt, patriarkális alapon, ünnepségeket szerveztek, ökörsütéssel emlékeztek meg a robotvilág végétől.¹⁰ A nagy esemény és a nagy élmény évtizedekre, sőt évszázadra hatóan nyomokat hagyott a parasztság emlékezetében.

Nem mondhatjuk, hogy állandósult az örömteli, eufórikus hangulat az 1848-as esztendőben. Közismert, hogy a közös forradalmat köszöntő nemzetiségi hangok után milyen gyorsan sor került a külön nemzetiségi igények megfogalmazására, a népcsoportok ellenséges hangütéseire. 1848 őszére nemzetiségi alapú polgárháború tört ki a Kárpát-medencében. (A nemzetiségi kérdés tárgyalását — a magyar hagyományokról szólván — fejtegetéseinkben mellőzzük.) De a magyarság öröme, békéje és nyugalma sem maradt háborítatlan. Amikor a kormány elrendelte, hogy az áprilisi törvényekben létrehozott nemzetörségre alkalmas egyéneket írják össze, mindjárt riadalom támadt az ország magyarlakta falvaiban is: az új kormány most már mindenkire kiterjedő, életfogytig tartó katonáskodást akar bevezetni! — Figyelemreméltó történelmi példa ez arra, hogy a tömegtársadalmak korában milyen fontos a kommunikáció, az ismeretterjesztés és a propaganda, hiszen valójában csak arról volt szó, hogy a parasztokat — bizonyos vagyoni szint felett — időleges, helyben történő őrszolgálatra, némi fegyvergyakorlatra kötelezik.¹¹ Azután a jobbágyfelszabadítás megoldatlan kérdései, a közlegetők, közföldek (erdők, nádasok) jövődöbéli sorsa, az úgynevezett maradványföldek, vitatott jogállású területek megváltása vagy további szolgáltatási kötelezettsége idézett elő olyan új problémákat, bizonytalanságokat, ebből fakadó spontán megoldásokat, amelyek izgalomban tartották, cselekvésekre hívták fel a falvak népét — az új hatalommal szemben, akár törvénytelen eszközöket igénybe véve is. A nagy alapvető közösségi élményt, a jobbágyfelszabadítást mindez azonban — a magyar népességnél — nem tudta homályba borítani.¹²

Hogyan jött létre ezután — vagy létrejött-e egyáltalán — az össznemzeti, közös élmény részint a politizáló elit, nemesség, értelmiség valamint a parasztok, felszabadított jobbágyok, falusiak, analfabéták között? 1848 Magyarországon még nem voltak modern városi rétegek, hiányzott a burzsoázia és a proletariátus. Volt ugyan városi közélet, létrejött már egy kereskedő-iparúzó ré-

¹⁰Egyed Ákos: *Erdély 1848-1849. I.* 1998, Csíkszereda, 138.

¹¹Urbán Aladár: *A nemzetörség és honvédség szervezése 1848 nyarán*, 1973, Bp.

¹²Barta István: *Kossuth állásfoglalása a parasztkérdésben 1848-49-ben*, *Acta Universitatis Debreceniensis*, 1957. 29-46.; Ember Győző: *Magyar parasztmozgalmak 1848-ban*, In: *Forradalom és szabadságharc 1848-1849.* (Szerk.: Mód Aladár) 1948, Bp. 189-265.

teg, amely azonban létforrását túlnyomórészt a mezőgazdaságban találta meg, annak terményeivel kereskedett, annak ipari- és eszközszükségletét elégítette ki. Mai szóval akként fogalmazhatnánk, hogy az agrárvertikumhoz tartozott a társadalom túlnyomó többsége. E Nyugat-Európához képest máris különös világnak még két további különlegessége emelhető ki. Először, hogy a túlnyomó többség sem a nagybirtokosokhoz, sem a szegény földnélküliekhez nem volt sorolható. A legtöbben szerény módú, igénytelen életvitelű gazdálkodók, kisiparosok voltak. Kicsiny ház, némi föld, szőlő, állatok — önellátás mellett csekély piacra termelés jellemzi a többséget. Persze voltak ennél szegényebbek, napszámosságok, földnélküliek; és jóval gazdagabbak is, egészen a nagybirtokosokig, de az agrártársadalom egésze viszonylag homogénnek mutatkozik: hiányoznak belőle a nagy ellentétek. Éspedig azért, mert a homogenitás, a közepes helyzetűek számszerű túlsúlya mellett ez az agrártársadalom a legszegényebektől a leggazdagabbakig folytonos szerkezetet mutat, nincsenek benne hiátusok, megszakítottságok. Bárki bárhol foglalt benne helyet, található közvetlenül felette és alatta álló csoportokat, tehát láthatott követhető magatartásmintákat, elmozdulási, emelkedési lehetőségeket. A társadalmi szerkezet tehát — második sajátosságaként — folytonosságot mutatott, s ez tompította a társadalmi ellentéteket. Ilyen volt tehát az a társadalom, amely ott állott az érdekegyesítési politika háttérében, s ez a társadalomszerkezet tette lehetővé, hogy az érdekegyesítési politika megvalósulhasson, hogy a társadalmat ellentétei ne fordítsák bénító szembeszegülésekbe. És ebben kereshetjük annak egyik okát, hogy 1848 össznemzeti, kollektív élménnyé válhatott.

A társadalom egységes fellépését többször is megfigyelhetjük 1848-49 során. A „nagy nap” alkalmával, március 15-én Petőfi az egész nemzet nevében szavalhatta el mozgósítónak szánt *Nemzeti dalát*. Idézzük fel ebből a szempontból a vers első sorait:

*Talpra magyar, hí a haza!
Itt az idő, most vagy soha!
Rabok legyünk, vagy szabadok?
Ez a kérdés, válasszatok! —*

És a refrén:

*A magyarok istenére esküszünk,
Esküszünk, hogy rabok tovább
Nem leszünk!*¹³

A vers megszólítja a *magyart*, vagyis mindenkit, aki a nemzethez tartozónak tekinti magát. Az egyes szám harmadik személyű megszólítás rögvest átvált többes szám első, majd második személybe. A refrén pedig a többes szám első személyű esküszöveg-

¹³Egy egész sor egykorú fordítás tanúsítja, hogy a *Nemzeti dal* a hazai németsegnél is elfogadásra talált. A kortársi fordításokat felsorolja: *A magyar irodalomtörténet bibliográfiája II.*

1772-1849. (Szerk.: Kókay György), 1975, Bp., 667-668. Kiss József: *A Nemzeti dal egykorú fordítói és fordításai*. In: *Petőfi és kora*, (Szerk.: Lukácsy Sándor — Varga János) 1970, Bp., 411-483.

A megszólított nép

gel erősíti a kollektív hatást. Tudnunk kell, hogy március 15-én Pesten, s vidéken később, ténylegesen esküdt a hallgatóság: levett főveggel, esküre emelt kézzel mondta a szavaló után a vers szavait. A hallgatóságot politikai értelemben — egy politikai cél érdekében — életükben először szólították meg! A megszólítás sikerült, a tömeget aktivizálta az üzenet. A siker egyik oka, hogy a vers hallgatósága (mert nem annyira olvasták, mint inkább hallgatták) egyáltalán hálás volt azért, hogy megszólították, hogy a politikába bevonták, az események részesévé tették. Hasonló fejleményeket láthatunk néhány hónappal később, amikor Kossuth szeptember végén, október elején toborzó körútra indult az Alföldre, hogy népfelkelést szervezzen.¹⁴ Szegeden például Kossuth e szavakkal kezdte nevezetes beszédét: „Szegednek népe, nemzetem büszkesége, szegény elárvult hazám oszlopa!” A megszólított kollektívum mintegy a nemzeti hierarchia élére került. Majd Kossuth felhívta a város népét, hogy mentse meg a veszélyben lévő hazát. A nagyhatású beszédet itt is a nép esketése zárta, amelyet a nép levett kalappal, esküre emelt kézzel ismételt el a szónok után: „Én esküszöm a mindenható Istenre, ki védi az igazságot és a hitszegő árulót megbünteti, esküszöm, hogy hazánk szabadságából egy hajszálnyit utolsó csepp véremig elrabolni nem engedek; esküszöm, hogy hazámat védeni fogom, míg karomat felemelhetem. A magyarok Istene úgy segítsen és áldjon meg engemet!”¹⁵ — Egy híres, névről már jól ismert politikus mintegy aláereszkedett, megjött a politika távoli, ismeretlen világából, és a nevéhez fűződő nagy tett, a jobbágyfelszabadítás után személyesen, közvetlenül szólította meg a „népet”, a politikából eddig ki-rekesztetteket, mindazokat, akikkel eddig nem teremtődött „diológus”. Az újszerű mozgósítás sikere nem maradt el. A politika és a mindennapi élet közelebb hozása, sőt egyesítése egy történelmi pillanatban sikerült. Tudjuk jól, Petőfi nemcsak szavalt, Kossuth nemcsak szónokolt. Parlament és kormány, szervezni tudás, pénzteremtés, diplomácia, katonai ismeretek mind-mind ott voltak a szabadságharc sikerének hátterében. De most az az újszerű élmény foglalkoztat bennünket, ahogyan azt az egyszerű emberek megélték, magukévá tették, elfogadták.

A tömegmozgósítás sikeréhez az is hozzátartozott, hogy a politika „magasabb” nyelve és a mindennapi nyelv, a népnyelv a magyarban ekkoriban már — nem utolsó sorban Kossuth Pesti Hírlapjának, beszédeinek, nyelvi leleményének köszönhetően — nem sokat különbözött. A népnyelv és a politikai nyelv közötti kommunikációs csatornák kiépíthetők voltak, legalábbis egy olyan zseniális szónok számára, mint Kossuth. Persze azt sem felejtethetjük, hogy Kossuth bizonyára dobogó szívvel lépett a szószékre, hogy a tömegekhez szóljon, hiszen — meglepően fog hangzani — először beszélt a nép előtt! Eddig csak országgyűlésen, megyegyűlésen hallhatták, a sajtóban olvashatták a po-

¹⁴Hermann Róbert: „Felszedek utamban minden fegyveres népet”. Kossuth Lajos harmadik toborzójúta 1848. október 17-27. Limes, 1993. 1-18.

¹⁵Szántó Imre: Az 1848-1849-es forradalom és szabadságharc időszak, In: Szeged története 1686-1849, (Szerk.: Farkas József) 1985, Szeged, 761-764. Kossuth Lajos Összes Munkái XIII. (S. a. r.: Barta István) 1952, Bp., 84-86.

A nyelv mint a kommunikáció eszköze

¹⁶Az események után százötven évvel még mindig nem hivatkozhatunk szociálpszichológiai szempontú tanulmányokra 1848-49. történetéből, aminthogy annak vizsgálata sem történt meg, hogy a magyar politikai elit, mindenekelőtt Kossuth, hogyan tehetett sikeres kísérletet a tömegek mozgósítására. Érdekes, hogy mind a nacionalista, mind a marxista történetírás annyira természetesnek tartotta ezt az eredményt, hogy nem is foglalkozott a kérdéssel.

Pedig a nemzetközi párhuzamok arra utalnak, hogy itt magyar különlegességről („külön útról”) van szó.

¹⁷Kossuthot Szegeden hétezer nemzetőr várta és kísérte, a hetipiacon több mint tízezer ember gyűlt össze, és még sokan csatlakoztak, híré hallván az eseményeknek. (Vö.: a 15. jegyzettel)

¹⁸Prinz, Friedrich: *Hans Kudlich (1823-1917), Versuch einer historisch-politischen Biographie*, 1968, München.

¹⁹Csizmadia Andor: *A magyar választási rendszer 1848-1849-ben, Az első népképviselési választások*, 1963, Bp. 105-110.

litikával aktívan foglalkozók!¹⁶ Kossuth, akit az európai 1848-as forradalmak egyetlen karizmatikus vezetőjének tekinthetünk, nem utolsó sorban annak köszönhetette vezető szerepét, hogy mind a politika elit-nyelvét, mind a nép nyelvét ismerte, mozgósító erővel tudta és merete használni. Külön figyelmet érdemelne az úgynevezett nyelvi panelek, vagyis a közérthető, az üzenetet összekapcsoló, erősítő elemek. Sajnos, ilyen elemzésekről eddig nincs tudomásunk. Talán már előző példánkban is feltűnt, hogy mind Petőfi, mind Kossuth a „magyarok Istenét” emlegeti, és pedig olyan összefüggésben, hogy nyilvánvaló: e kifejezésnek hallgatóságuk előtt már rég ismertnek kellett lennie. Idegen nyelvre fordítva a „magyarok Istene” pogány, blaszfémikus kifejezésnek tűnik, pedig az éppen 1848-ban legtöbbit emlegetett, majd avultként eltűnő kifejezés alighanem a protestáns hitszónokoktól származik, akik az ószövetségi „Izsák, Jákob, Izrael Istene” — vagyis „nemzeti Isten, egy Isten által kiválasztott népcsoport Istene — kifejezést alkalmazták a sanyargatottságában is kiválasztottnak tekintett magyarságra. — Az egykorú politika beszédmódjának elemzése sajnos még várat magára.

Nem kevésbé fontos a magyar 1848 élményeinek megértése során az a társadalomtörténeti tény, hogy a lakosság a nagy települési koncentráció folytán egyszerűbben elérhető, könnyebben mozgósítható volt. Főként az Alföldre jellemző ez, ahol nagy, népes településeken tömörült a lakosság, s ahol a tömegeket ezért egy-egy népgyűlésre viszonylag könnyen, gyorsan lehetett mozgósítani.¹⁷ Kossuth a maga nagy toborzó körútja során egy hét alatt hét helységben legalább nyolcvanezer emberhez szólhatott — és pedig röplapok, sajtó, vasút és távíró nélkül! Ellenpontként elég, ha a szomszédos Alsó-Ausztriában a jobbágyfelszabadítás élharcosa, Joseph Kudlich kudarcára utalunk, amikor 1848 őszén Bécs védelmére próbálta mozgósítani a tartomány népét: az egy-kétezres falvakban, ráadásul még a jobbágyfelszabadítás kihirdetése előtt, komoly eredmény nélkül (ha nem is teljesen sikertelenül) szónokolt.¹⁸ Az 1848 koranyári népképviselési választások ugyancsak arról tanúskodnak, hogy a lakosság közös társadalmi-politikai élménye volt az 1848-as forradalom. A felszabadított jobbágyok, amennyiben legalább egynegyed telekkel rendelkeztek, megkapták a választójogot. Az új választók pedig, mondhatni, a hivatásos politikusok, az eddig a nemesi megyék által küldött reformpolitikusokat választották, és pedig többnyire éles választási küzdelmek nélkül, aktív részvétellel ugyan, de a választóközrtek többségében ellenjelölt nélkül, közfelkiáltással.¹⁹ Érdekes a fejleményeket az ugyancsak szomszédos Galíciával összehasonlítani: itt a parasztok nem ajándékoztak bizalmat földesuraiknak, egyáltalán a nagességeknek (a jobbágyfelszabadítást a császárnak köszönték), hanem a saját soraikból választottak nemritkán olyan paraszti küldötteket, akik azután a bécsi Reichs-

²⁰Rosdolsky, Roman:
*Die Bauernabgeordneten
im konstituierenden
österreichischen
Reichstag 1848-1849,*
1976, Wien, 2-8.

A honvédség mozgósítása

²¹Ismét csak azt kell
jeleznünk, hogy a
tömegélmények
lélektani-történelmi
elemzése teljességgel
hiányzik, éppúgy, mint a
hadiesemények hatása
a mindennapi életre.

A forradalom emléke

²²Haynau—Karl von
Schönhals
altábornagynak, 1848,
Arad, augusztus 24. In:
Az aradi vértanúk
(S. a. r.: Katona Tamás)
II. 1983, Bp. 87-88.

tag német nyelvű tanácskozásait már nyelvi okokból sem értették...²⁰

Maga a szabadságharc ismét csak igen sok magyar kortárs közös élménye volt. A magyar honvédség maximális létszáma, 1849 nyarán, 170.000 fő körül járt. Túlnyomórészt besorozott katonák voltak ugyan, s nem önkéntesek, s mindebből következően nem is voltak mind magyarok (ahogyan az ma a köztudatban él). Mégis, ha az 1848-49 során legalább néhány hétre mozgósítottak számát összegezzük, vagyis mindazokét, akik katonák vagy nemzetőrök voltak, vagy akár csak falujukból kimozdítottakként részt vettek az eseményekben (mint fuvarosok, beszállítók, nemzetőrök, őrök stb.), akkor legalább fél millió emberrel számolhatunk. Ennyien vettek részt, vagy legalábbis ennyien voltak részesei a szabadságharcnak! Az ötmillió magyar népesség körülbelül egymillió családban élt, tehát megint csak durva becsléssel azt mondhatjuk, hogy minden második magyar családnak volt közvetlen, személyes élménye, emléke a szabadságharc idejéből.²¹ Mindezzel sikerült talán érzékeltetnünk az 1848-as tradíció keletkezésének intenzitását — amelyben tehát nem az utólagos mítoszfabrikálás, hanem a valóságos élmény volt a meghatározó.

Paradox módon a győztes ellenforradalom is gondoskodott arról, hogy 1848-49 emléke eleven maradjon. A tizenhárom aradi vértanú kivégzése október 6-án, Batthyány miniszterelnök kivégzése ugyanekkor és a vérbosszú további tettei éppen ahhoz járultak hozzá, hogy a forradalom emléke eleven maradjon. (A véres bosszú a legnagyobb hiba volt, amelyet a győztesek, a dinasztia és az ellenforradalom elkövetett.) Persze a győztesek éppen arra törekedtek, hogy ne felejtsek a legyőzött magyarok, mi is történt velük. „Gondoskodni fogok arról, hogy száz évig ne legyen Magyarországon forradalom” — mondta Haynau, aki éppenséggel mintha bosszúból akarta volna rögzíteni mindazt, ami történt.²² A Kossuth-szakállt, a szablyaviseletet, a piros-fehér zöld szín használatát éppúgy betiltották, mint a Rákóczi-nótát. A forradalom démonizálása folytán valóságos martírológia keletkezett, a bosszú külön története, amely maga is kollektív élményeken alapult, hiszen a fogságba került katonák, akik többnyire csak egy-egy hadjáratot küzdöttek végig besorozottként, most tízezerrel kerültek több évre „kegyelemből” (börtön helyett) a Habsburg-ármádiába. Ott Kossuth-kutyáknak nevezték, megalázták, Magyarországtól távoli vidékekre vezényelték őket.

A hagyomány kialakulásában azért mégsem az ellenforradalom bosszúja volt a meghatározó. A történetek mitológizálása már csaknem a forradalmi eseményekkel egyidőben megkezdődött. Petőfi rögtön március 15-e után olyan verset írt, amelyben a történelem múzsáját felszólította, hogy vésse fel ezt a napot. Március 15-e után egy héttel napilap jelent meg ezzel a címmel: *Március Tizenötödike*.²³ A forradalom első évfordulóját már mindenütt

²³Kosáry Domokos: *The Press during the Hungarian Revolution of 1848-1849*, 1986, New York.

²⁴A nemesség önfeláldozásáról szóló tézis kértelhetetlen kritikusa volt Szabó Ervin, aki 1921-ben megjelent posztumusz művében az 1848-as változásokat a nemesség taktikai, hatalommegőrző, önző lépéseiként „leplezte le”, vagyis a másik irányú egyoldalú álláspontot foglalta el. Szabó Ervin: *Társadalmi és pártharcok a 48-49-es magyar forradalomban*, 1949, Bp., 98-112.

A nemesi érdekek és tettek átfogó, modern elemzése: Varga János: *A jobbágyfelszabadítás kivívása 1848-ban*, 1971, Bp.

²⁵A Görgey-kérdés átfogó historiográfiai elemzése: Kosáry Domokos: *A Görgey-kérdés története I-II.* 1994, Bp.

megünnepelték. Kétségtelen az is, hogy a pozsonyi reformnemesség kissé alábecsülte a pesti március 15-i eseményeket, s ennek kifejezést is adott. Úgy gondolták, hogy a nemesség önként, kényszer nélkül mondott le kiváltságairól, önként szabadította fel a jobbágyokat, egyáltalán mindent megtett, amit a „korszellem” tőlük mint az ország felelős vezetőitől megkövetelt. Tudatosan, korszerűen cselekedtek tehát, és még azzal sem törődtek, hogy mindezzel milyen áldozatokat vállalnak. Ez az önfeláldozási elmélet, a magyar „különutas” elmélet korai megfogalmazása, az egész tizenkilencedik századi magyar történetírás szemléletét meghatározta. A vér és erőszak nélküli győzedelmes forradalom, a törvényes forradalom ténye csak még inkább alátámasztotta ezt a tételt.²⁴

Volt egy másik mítosz is, amely még inkább felerősítette a szabadságharc imponáló teljesítményének értékelését: az árulás mítosza. Már néhány nappal a világsíri fegyverletétel, 1849. augusztus 13-a után elterjedt az álhír: a fegyverletételt elrendelő hadvezér, Görgey Artúr elárulta (eladta) a hazát, amennyiben csak önmaga mentése érdekében (vagy egyenesen pénzért) tette le a fegyvereket — pedig a valóságban lettek volna még győzelmi esélyek. Ez a mítosz, a korábbival, a nemesség önfeláldozásáról szólóval ellentétben, semmifajta reális elemet nem tartalmazott, hiszen a szabadságharc esetleges folytatása ekkor már semmiféle győzelmi eséllyel nem kecsegtetett. Ez a mítosz csak arra szolgált, hogy a szabadságharc teljesítményét szinte irreális magasságokba emeljék. Az „árulás” tétele ugyanis annak bizonyítására szolgált, hogy a magyar honvédsereg akár még a cári túlerőt is legyőzhette volna, győzedelmesen befejezhette volna a szabadságküzdelmet, de legalábbis kompromisszumot érhetek volna el. Görgey tábornok hosszú élete során azután sokak számára mindvégig az „árulás” megtestesítője maradt.²⁵

Mindaz, amiről említést tettünk, a 19. század második felében a mindennapok vitatémáihoz tartozott. Kossuth 1894-ben, Görgey és Ferenc József 1916-ban hunyt el, tehát ott voltak a kortársak között, a mindennapokban. Görgey is, Kossuth is, más kortársak is alkalmanként megszólaltak a vitákban. Ráadásul a hivatalosság sem tehetett zárójelbe 1848-at, hiszen vívmányaira építettek, az 1867-es rendszer — államjogi változtatásoktól eltekintve — az 1848-as áprilisi törvényeken alapult. Bármely 1848-ról szóló diskurzusnak közvetlen politikai jelentősége volt. Az ellenzéknek még inkább érdekében állott, hogy ébren tartsa 1848 emlékét, hiszen az 1848-as állapotok helyreállítása, netán továbbfejlesztése volt politikai célja. A kormánypártok egyértelműen csak a következő évszámot, a teljes függetlenséget jelképező 1849-et utasíthatták el. Ráadásul a kiegyezés hívei is, ellenfelei is soraikban tudhatták a szabadságharc aktív résztvevőit, politikusait, honvédtisztjeit. Kétségtelenül a kormánypárt volt a nehezebb helyzetben, hiszen 1867-et akkoriban még nem lehetett „megvalósult 1848-ként” kol-

²⁶Hanák Péter: *1898 — a nemzeti és állampatrióta értékrend frontális ütközése a Monarchiában*, In: Uő.: *A Kert és a Műhely*, 1968, Bp. 112-129.
²⁷Gyarmati György: *Március hatalma — a hatalom márciusa. Fejezetek március 15. ünnepelésének történetéből*, 1998, Bp.

²⁸Gerő András: *Március 15. Fejezetek a nemzeti szabadságünnep hányatott történetéből*, In: Uő.: *Magyar polgárosodás*, 1993, Bp. 397-415.

1848-1956 mitológiája

portálni, emellett figyelemmel kellett lenniük az uralkodó érzékenységére is, aki nem szívesen vezette le magyarországi uralkodását az áprilisi törvényekből, s még kevésbé vehette szívesen, ha a bosszú kapcsán személyét is emlegették. 1848 fél évszázados évfordulója alkalmából 1898-ban azt a megoldást választották, hogy hallgatólagosan elfogadták ugyan március 15-e megünneplését, hivatalos, állami ünneppé azonban a törvények szentesítésének napját, április 11-ét tették.²⁶ (Maga március 15-e csak 1928 óta állami ünnep, az ötvenes években ezt is eltörölték, majd újra bevezették.)²⁷

A hagyomány szálainak bogozásakor rámutathatnánk arra is, hogy a különböző politikai és értelmiségi csoportosulások a forradalmi eseménysor különböző elemeit igyekeztek a középpontba állítani. A szociális, jogállami és nemzeti tényezők váltakozva kerültek a kultusz előterébe, kiegészítve vagy gátolva egymást. Mivel pedig mindhárom nagy problémakör a huszadik században is megoldatlan maradt, érthető, hogy szinte minden változást követő áramlat 1848-ra hivatkozott.²⁸ Az utolsó évtizedekben, a kommunizmus idején, csökkentek a magyarországi szociális elmentések (noha a társadalmi problémák nem oldódtak meg), ezért a demokratikus és nemzeti alapú ellenzékiesség a maga szempontjából joggal hivatkozhatott 1848-ra, mint olyan programra, amely mit sem veszített aktualitásából.

Az 1848-as követeléseket az 1956-os forradalom is a középpontba állította, sőt, az 56-os forradalom egyenesen 1848 zászlaja alatt menetelt, mi több, teljes tudatossággal akarta megismételni 1848-at. A tüntetések 1956. október 23-án Bem tábornok szobra előtt kezdődtek. Pontokat fogalmaztak, mint 1848-ban. A kezdeményezés ismét a fiatalság kezébe került. 1956 újra csak piros-fehérezöld, részben tehát nemzeti függetlenségi forradalom volt, amelynek ugyancsak egy orosz intervenció hozta meg a végét. (Mivel 1956 után egyik főszereplője sem kapott kegyelmet, új „árulási” mítosz nem alakulhatott ki.) Viszont a Kossuth-szakállt, Kossuth-címert, a Rákóczi-nótát újfent betiltották; s ehhez jött még a farmer-nadrág és a rock-zene betiltása...

Az 1956-os forradalom után, amely mint egy felgyorsított filmtekercs, rövid idő alatt újra lepörgette a forradalom eseménytörténetét, az 1848-as és az 1956-os forradalom mitológiája egymásra montírozódott. A kommunizmus utolsó hónapjainak tüntetéseinek látni lehetett a magasra emelt táblán: Haynau — 127; Kádár — 386. Mindenki tudta, hogy a szám a kivégzettek számára utal.

A rendszerváltással 1848 elvesztette közvetlen politikai aktualitását. Történeti anyag lett, amelyből nincs szükség többé mítoszok fabrikálására. A maga tisztaságában kerülhet hagyományaink középpontjába.